

Nyelvek a nyelvben

A legnagyobbnak nincs külseje: nagy Egynek nevezzük; a legkisebbnek nincs belseje: kis Egynek nevezzük. (Hu Shi)

Nehéz lenne definiálni hogy mit ért a nyelvész *egy* nyelven és *egy* nyelvváltozaton. A szerb és a horvát, illetve a dán és a norvég nem ugyanaz a nyelv, de a beszélők bizonyos értelemben és mértékben mégis „jól tudják” egymás nyelvét. Dylan Thomas walesi költő szerint a brit és az amerikai angolt főként a közös nyelv gátja köti össze — *the barrier of the common language*, és japánul is van egy ilyen fordulat: *kyōtsūgo no kabe* ‘a közös nyelv által emelt fal’. Ma már közhelyszerű az a megállapítás, hogy egyetlen nyelv sem teljesen egységes, azaz a nyelvek kizárólag **nyelvváltozatok** formájában léteznek. Másként beszélnek azok, akik különböző vidékről származnak, akik eltérő társadalmi réteghez, foglalkozási csoporthoz, vagy nemzedékhez tartoznak. A férfiak többé-kevésbé minden kultúrában másként beszélnek, mint a nők, és még ugyanaz a személy is ugyanabban a helyzetben többféle módon fejezheti ki magát. Noha a **nyelvi variabilitás** osztályozása vita tárgya („grammatici certant”), az alábbiakban mégis megkíséreltem a kérdés rendszeres összefoglalását. Nem térek ki a **beszélt és írott nyelv**, illetve a **nemek szerint elkülönülő nyelvhasználat** kérdéseire, mivel ezekkel külön tanulmányban foglalkozom, amelyek szintén ezen a honlapon olvashatóak.

Célszerű a nyelvváltozatok dimenzióinak tárgyalását az ezek fölött álló **sztenderddel**, a normatív (nemzeti) nyelvváltozattal kezdeni, amelynek az egyik magyar elnevezése **köznyelv**. A *közönséges nyelv ~ köznyelv* kifejezés 1613-ban Pázmány Péternél előfordul ugyan,¹ de ekkor még nem a nemzeti nyelv sztenderd változatára, hanem a klasszikus, „szent”² nyelvektől különböző, élő nyelvekre utal:

Mert tudgyák a püspökök, hogy közönségesen olvassák minnyájan a köz nyelveken nyomtatott bibliákat; és nem csak nem feddik ezért a községet, de dicsírük, hogy az isteni dolgokat szomjúhozzák. Senkit azért az Anyaszentegyház meg nem fogott és el nem tiltott a deák, görög, sidó nyelven-való biblia olvasásátul.

A ma tipikus szóhasználatban viszont a *köznyelv* a közérthető és a helyi jellegzetességek

¹ *Hodoegus. Isteni igazságra vezérlő kalauz.* (Pozsony, 1613; 1897.III: 499, Össz.M. magyar sorozat).

² A „három szent nyelv” az, amelyeken Krisztus kereszttjére vésték ‘a zsidók királya’ feliratot (Lukács 23.38, Márk 15.26, Máté 27.37, János 19:19), vö. Izidor *Etimologiae* IX.3; Baeda *Opera Omnia*. Párizs, 1862, J.P. Migne szerk., I: 1179: “*Tres sunt autem linguae sacrae: Hebraea, Graeca, Latina, quae toto orbe maxime excellunt. His enim tribus linguis super crucem Domini a Pilato fuit eius scripta.*”

által nem színezett beszédmód vagy írásbeli közlésmód — a *sztenderd nyelv* megnevezése. A *köznyelv* szónak a ‘nemzeti nyelvi norma’ értelemben vett meggyökeresedése Balassa József (1864–1945) és Simonyi Zsigmond (1853–1919) hatásának tulajdonítható, vö. Balassa & Simonyi (1895: xiii–xiv):

Legpontosabban s legbiztosabban az élőbeszédben figyelhetjük meg a nyelvet ... De az élőbeszédnek is különféle fajai vannak. Először is megkülönböztetjük a köznyelvet, mely az összes magyaroknak vagy legalább abszolút vagy relatív többségüknek közös nyelvkincsét foglalja magában, még pedig kétféle fajtában: az emelkedettebb, művelt köznyelvben, melyre nagy hatással van az irodalmi s ennek révén a régibb nyelv, s másrészt a társalgás nyelvében a közbeszédben, mely már a népieshez közeledik.

Mivel a köznyelv kialakulásában az irodalmi művek befolyása döntő volt, ma is használatos a *köznyelv* szinonimájaként az **irodalmi nyelv** kifejezés (Károly 1961). Az „irodalmi nyelv” lehet a *köznyelv* egyszerű szinonimája, más esetben viszont a köznyelvi norma kiművelt, tipikusan írott változatát jelöli („[a köznyelv] az irodalmi nyelv beszélt változata”, ÉrtSz.).³ A 18. század vége óta él a magyar terminológiában a *köznyelv* vagy *irodalmi nyelv* mellett a **nézeti nyelv** elnevezés is. A köznyelv informális, kevésbé választékos változatának szokásos magyar neve pedig **társalgási nyelv** (vö. német *Umgangssprache*, angol *colloquial language*).

A **vulgáris nyelv** és a **népnyelv** (latin *lingua vulgaris*) egyik értelmében az angol *rural/rustic language*, a német *Volkssprache* vagy a francia *la langue populaire* megfelelője. Czuczor Gergely és Fogarasi János *A magyar nyelv szótára*. c. művében (1867) például ezt találjuk a *népnyelv* címszó alatt:

Azon nyelv, melyen a nép sajátos mód szerint érzelmeit és gondolatait eladni szokta mind anyagi, mind alaki tekintetben; továbbá oly nyelvbéli előadás, mely a nép ismereteihez, felfogásához van alkalmazva, melyet a nép megért; különböztetésül a felsőbb nemű, a műveltebb társasági, s a tudományos nyelvtől, de nem különben a pórias-tól vagy aljas-tól is.

A „népnyelv” másik értelemben viszont (pl. a reneszánsz tudósai számára) nem az „egyszerű emberek” nyelve, hanem az előbb említett *klasszikus nyelvek* (latin, görög és héber), azaz a „szent nyelvek” ellentéte. A latint (a göröggel és a héberrel együtt) nem is tekintették a népnyelvekkel azonos fajta képződménynek. Úgy vélték, hogy a nyelvtani szerkezet megléte nem az emberi nyelv szerves sajátossága, hanem valami, amit a

³ Az *irodalmi nyelv* kifejezés olykor (akárcsak a német *Literatursprache*) nem az egységes nemzeti nyelvtípusra utal, hanem egyszerűen csak az irodalmi művek (akár nyelvjárási) nyelvezetére.

grammatikusok építenek bele a nyelvbe. Ezért nem meglepő, hogy a szilárd szabályokat úgymond nélkülöző európai népnyelvek csak az első spanyol, olasz, francia stb. nyelvtanok és szótárak megjelenése, a 16. század során váltak iskolai tantárggyá (Hüllen & Klippel 2002).

A reneszánsz tudósai komolyan vették azt a képtelen ötletet, hogy a grammatikai szerkezet nem a nyelv természetében adott, inherens valami, hanem annak köszönhető, hogy némely derék grammatikusok rendet teremtettek a nyelvhasználat zűrzavarában. A középkori latinban a *gram(m)atizare* ige ‘latinul beszél’ értelemben is használatos volt, és a *gram(m)atica* főnév jelentése gyakran egyszerűen ‘latin nyelv’.⁴ Dante 1305 táján azt írja, hogy a latin állandó és romolhatatlan (*non corruttibile*), míg a vulgáris nyelvek (népnyelvek) ingatagok és romlékonyak, hiszen a grammatikusok nem regulázták meg őket (*Vendégség [Il Convivio] I.5.*). *A nép nyelvén való ékesszólásról* c. latin nyelvű értekezésében pedig azt fejtegeti, hogy némely népeknek azon a nyelven kívül, amelyeket utánzással, minden szabály nélkül (*sine omni regula*) tanulnak meg, van egy másodlagos nyelvük (*locutio*) is: ez pedig a *grammatica*.⁵ A görögöknek és másoknak (de korántsem minden népeknek) úgymond van ilyen másodlagos nyelvük. Dante szerint a „grammatika” nem más mint a nyelvnek az időtől és helytől független változatlansága.⁶ Az olasz reneszánsz költői sokszor kifejezték szerelmes kötődésüket az anyanyelvükhöz, azt viszont korántsem tekintették kézenfekvőnek, hogy a népnyelv (*vulgare*) olyan módon lehetne kifinomult és csiszolt, mint a latin. Dante az olasz népnyelv pallérozott változatát egyszerű fikciónak tekinti. Miután alaposan elveri a port egy sor olasz nyelvjáráson, kijelenti, hogy a pallérozott népnyelv (*vulgare illustre*) nincs ezek közt, mert olyan az, mint a párduc – az orr mindenütt érzi a szagát, de a szem meg nem láthatja (*De vulgari eloquentia* I.16).

A latinnal (illetve a göröggel és héberrel) szembeállított élő népnyelv másik megnevezése, a *lingua vernacularis* csak a 16. századtól kezd terjedni: ez a szó a *vernaculus* ‘házi’ szó a *verna* ‘a gazda házában született rabszolga’ származéka (azaz nem függ össze a *verus* ‘valódi’ szóval). A *vernacularis* (*vernaculus*) eredeti jelentése ‘hazai, (ös)honos’ (a *peregrinus* ‘külföldi, idegen’ ellentéte, vö. pl. Varro *De lingua latina* 5.77: “*aquatilium vocabula partim sunt vernacula partim peregrina*”).⁷ Ma szokásos értelmében viszont a **vernakuláris nyelv** kifejezés bármiféle spontán módon formálódó, központilag nem kodifikált, szabályozatlan, beszélt (olykor írásbeliséggel nem is rendelkező) nyelvváltozatra utal.

A vizsgálat aprólékossága szerint eltérő válaszokat lehet adni arra kérdésre, hogy

⁴ *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. J.F. Niemeyer (Leiden: Brill, 1967): *grammatica* ‘le latin – Latin’.

⁵ Danténak ez a latin nyelvű műve először Giorgio Trissino olasz fordításában jelent meg (Vicenza, 1529). A *De vulgari eloquentia* latin eredetijét csak 1577-ben adták ki.

⁶ “*Est et inde alia locutio secundaria nobis, quam Romani gramaticam vocaverunt. Hanc quidem secundariam Greci habent et alii, sed non omnes.*” *De vul. el.* I.1. “*grammatica nichil aliud est quam quedam inalterabilis locutionis idemptitas diversis temporibus atque locis.*” *De vul. el.* I.9.

⁷ A szó ‘közönséges’ jelentéshez, vö. Tacitus *Historiae* 2.88: “*vernacula utebantur urbanitate*”.

milyen változatai vannak az egyes nyelveknek, illetve hogy hány változatuk létezik. Eljuthatunk ahhoz a következtetéshez, hogy például a magyar nyelvnek legalább tízmillió változatát lehet megkülönböztetni, hiszen minden egyes érett beszélőt valamelyest eltérő **idiolektus** (egyéni nyelv) jellemez — az *idiolect* terminus Bernard Bloch (1907–1975) amerikai nyelvész nyomán terjedt el (Bloch 1948: 7). John Rupert Firth (1890–1960) és M. A. K. Halliday (1925–) nyomán a nyelvváltozatoknak két típusát szokás szembe állítani: a használat szerinti (helyzeti-stilisztikai), illetve a használók szerinti (szociális-regionális) variabilitást (Halliday 1964: 87 = 1968: 149). Az *irodalmi nyelv*, *köznyelv* és *társalgási nyelv* nem sorolható be a használói, illetve a használati változatok típusába, bár természetesen vannak stilisztikai, illetve társadalmi csoport szerinti típusai. A nyelvi variabilitás számos lehetséges osztályozása közül számomra az alábbi látszik a legésszerűbbnek:

NYELVVÁLTOZATOK			
HASZNÁLATI		HASZNÁLÓI	
stilisztikai variáció	IRODALMI NYELV	regionális variáció	csoport- és rétegnyelvi variáció
a kifejezőmód (megformálás) bonyolultsága, átláthatósága és közvetettsége, a beszédattitűd formalitása, társadalmi státus, hierarchia és identitás azonos, illetve különböző voltának a jelzése	KÖZNYELV TÁRSALGÁSI NYELV	nyelvjárások, illetve nemzeti nyelvváltozatok	<ul style="list-style-type: none"> • nemek szerint • életkor szerint (diáknyelv stb.) • etnikum szerint (etnolektusok) • társadalmi réteg/osztály szerint • foglalkozás, tevékenység, hobbi stb. szerint

A használati (stilisztikai) változatok a beszédhelyzetben való választás lehetőségén alapulnak. Míg az angol nyelvészetben a **regiszter** szó foglalkozás és téma szerinti nyelvváltozatokra utal (pl. orvosi vagy jogi nyelv, a templomi prédikáció nyelve, sportnyelv), a terminus eredeti, francia szaknyelvi jelentése a használati variabilitás, vagyis egy adott beszédhelyzetben használható kifejezések közötti választás különböző dimenzióit foglalja egységbe. A választás alapja egyrészt a nyelvi kifejezés bonyolult, illetve rövid és egyszerű megformálása, valamint a közvetett és áttételes, illetve a direkt és könnyen átlátható kifejezőmód, pl. *ez a megoldás nem nélkülözi a problematikus elemeket ~ sok baj van ezzel a megoldással; önkezeivel vetett véget (az) életének ~ öngyilkos lett.* Ezzel a paraméterrel párhuzamos, de nem azonos változó a választékos („pallérozott”), illetve hétköznapi kifejezőmód, vö. pl. *jöjjél ~ gyere; [a repülőgép] leszállt ~ landolt; kerékpár ~ bicikli; elcsigázott ~ kimerült ~ fáradt ~ kidöglött, vagy ittas/italos ~ részeg ~ piás; eltulajdonított ~ lenyúlt [valamit].* A harmadik párhuzamos változó a beszélő formális, távolságtartó, rideg és merev, illetve személyes, oldott, fesztelen attitűdje, vö. pl. *A forgódob üzem közben való érintése balesetveszélyes ~ Ne nyúlj a dobba, amikor megy a gép, mert úgy lecsapja az ujjad, mint annak a rendje.* Talán ehhez a dimenzióhoz tartozik a társadalmi státus és hierarchia megjelenítése,

illetve az azonos / különböző csoporthoz való tartozás jelzése, vö. pl. *Hogy tetszik lenni a tanár úrnak?* ~ *Hogy van, tanár úr?*; *Anya jól van?* és *Anyád jól van?* ~ *Jól van a kedves mama / édesanyja?* A használati (stilisztikai) választásoknak más indítéka is lehet, a beszélő jelezheti többek közt az értékítéletét, állásfoglalását, azonosulását egyes nézetekkel, pl. *A rendőrök elhurcolták ~ eltávolították a tüntetőket a térről*; *Karcsi a jobboldal ~ a polgári oldal képviselője*; *A fia orvosnak tanult ~ az orvosira járt*.

A használói változatok egyik alapvető típusa a regionális dialektus, azaz a **nyelvjárás**. A *nyelvjárás* terminus a 19. században nyer polgárjogot, vö. Czuczor és Fogarasi *A magyar nyelv szótára* (1867) a *nyelvjárás* (*nyelvjárat*) címszava. A *nyelvjárás* szó 'kifejezésmód' értelemben már a 18. században létezik. Ekkor még a német *Mundart* szó jelentése sem kizárólag 'regionális norma', hanem 'sajátos (pl. egyéni) beszédmód', és talán Verseghy műszótárában is inkább az utóbbiról lehet szó (1826: 139): „*Dialectus*, szóejtés: *Mundart*. Fejérnél *nyelvjárás*. A' *szójárás* annyi, mint idiotismus. A' *nyelvjárás* nagyon tágas értelmű. ...”. 'Regionális dialektus' értelmében Gyarmathi Sámuel a *nyelvmód* terminust használja (Gyarmathi 1794: vii, xxvi, xxix, 359), de ez a műszó nem terjedt el.

A magyar terminológiában az 1950-es évek óta használatos **regionális köznyelv** kifejezés a magyar nyelvterület különböző részein élő, nyelvjárási színezetű köznyelvi változatokra utal (Zilahy 1978, Imre 1979, Kiss 1980, 1995).⁸ Nem lehet pontosan meghatározni, hogy meddig tart a *regionális köznyelv* és honnan kezdődik a *nyelvjárás*, hiszen a két kategória folytonos. Kiss (1995: 3) rámutat két érdekes tényre: egyrészt arra, hogy a regionális köznyelviség úgy jön létre, hogy — túlnyomórészt — a nyelvjárási beszélők közelednek a köznyelvhez; másrészt pedig arra, hogy a sok beszélő számára a regionális köznyelv az egyetlen, aktív szinten birtokolt anyanyelvi nyelvváltozat. Ez nyilván azt jelenti, hogy ha a jelenség rendszeres beszédhelyzeti akkomodációból ered is, kifejlett állapotában nem ez a lényege. Az angol és francia terminológiában a *regional accent*, illetve az *accent régional* áll talán legközelebb a magyar *regionális köznyelv* terminushoz. A valamely régió beszélőit jellemző, főként a kiejtésben megnyilvánuló nyelvjárási színezet egyik lehetséges megnevezése magyarul is az **akcentus**, vö. pl. német *mit echtem Berliner Akzent* 'igazi berlini akcentussal' vagy angol *with a Liverpool accent* 'liverpooli akcentussal'. Az ilyen értelmű használathoz vö. még Shakespeare *Ahogy tetszik* 3.2.259: „*Your accent is something finer, than you could purchase in so removed a dwelling.*” ('A kiejtésed finomabb egy kicsit, semhogy itt szerezhetted volna az Isten háta mögött', ford. Szabó Lőrinc). Az *accentus* szó másik jelentése 'idegenszerű kiejtés', pl. német *ohne (fremden) Akzent* '(idegen) akcentus nélkül', angol *with a Dutch accent* 'hollandos kiejtéssel'. Angolul az *accent* szó

⁸ Írott forrásban Deme László használta először a kifejezést, vö. (Deme 1955: 51): Budapesten kívül „...a többi városokban még ma sem az irodalmi nyelvhez kapcsolódó köznyelv uralkodik, hanem egy olyan regionális köznyelv, amely a várost környező nyelvjárásban vagy nyelvjárásokban gyökerezik.”

‘társadalmi osztályt jellemző beszéd mód’ értelemben is használatos.⁹

Regionális változatnak tekinthetők egy nyelv eltérő **nemzeti normái** is, pl. a spanyol, az angol, vagy a német esetében, illetve a (spontán) **areális nyelvnormák**, amelyek tipikusan a nyelvhasználatnak az egyes államoknál nagyobb régiót átfogó közeledésével jönnek létre, pl. *maghrebi arab* (Tunézia, Algéria, Marokkó és Líbia nyugati fele), *levanti arab* (Szíria, Libanon, Palesztina) stb. Igen sok nyelvnek vannak erősen eltérő változatai, sőt normái. Ha egy nyelv több regionális (nemzeti) változatának is öntörvényű és önálló normája van, akkor **többközpontú (pluricentrikus)** nyelvről szokás beszélni, vö. Clyne (1992). A nyelvváltozatok sokszor még hivatalos státus és kodifikáció híján is bizonyos autonómiával rendelkeznek, és a regionalizmusok a nyelv formális használatára is kiterjednek. Nincs olyan nyelvészeti mérce, amely alapján eldönthető, hogy egy helyi norma már önálló-e. A nyelvész célja tehát aligha lehet az, hogy megállapítsa, megtörtént-e már a normák elszakadása, de vizsgálhatja azt, hogy milyen mértékű például a magyar köznyelv és a szlovákiai magyar regionális norma közötti átfedés, van-e a változatok közötti funkcióelkülönülés, mennyire egységesült a regionális nyelvhasználat, milyen külső (politikai stb.) feltételek érvényesülnek és milyen attitűdök léteznek a közösségen kívül és belül (van-e például a helyi normával azonosuló értelmiségi réteg). A határon túli magyar nyelvváltozatok problémájához vö. Kontra & Saly (1998).

A használói változatok másik alaptípusát a **csoport- és rétegnyelvek** alkotják. Ezen belül sajátos a **nem és életkor** szerinti változatok státusa. A férfi és női nyelvhasználat különbségéről egy másik, szintén ezen a honlapon olvasható tanulmányban részletesen szólok. Az életkori változatok szociolingvisztikai vizsgálatában önálló kategóriát alkot egyrészt az idős emberek nyelve (Hummert & al. 1994 és Hamilton 1999), másrészt az **ifjúsági nyelv**, illetve a gyermeknyelv. Magyarországon az „ifjúsági nyelv” (diáknyelv stb.) kutatása csak 1880 táján kezdődik. Dobos Károly *A magyar diáknyelv és szótára* (Budapest, 1898) után Matijevics Lajos szótáráig (Matijevics 1972) kevés a jelentős publikáció. Az ifjúsági nyelv megközelítése nem leíró, hanem főként ideológiai és nyelvvelői jellegű. Az 1970-es évektől jelenik meg Bachát László mintegy húsz publikációja (pl. Bachát 1986), de szintézisnek tekinthető összefoglalás nem jelent meg, és a nyelvészeti értékkel bíró, megbízható munkák száma csekély. Összehasonlításképp megemlítendő, hogy Németországban az ifjúsági nyelvet (diáknyelvet) feldolgozó első mű Salmasius (1749), amelyet több, kevésbé ismert munka után Friedrich Kluge *Deutsche Studentensprache* c. műve (Straßburg, 1895) követ. Az utóbbi időben megjelent könyvek közül vö. pl. Schlobinski & al. (1993), Schlobinski & Heins (1998), Moehle-Viergge (1997), Androutopoulos (1998), Androutopoulos & Scholz (1998) és Neuland (2003).

⁹ Magyarul ez egyelőre talán nem megy. Egy angol filmben az anya ezt mondja a fia újdonsült barátnőjéről: „I like her cute working class accent” (‘Kedvelem azt a bájos kis proli beszédét.’)

A csoport- és rétegnyelvek további altípusai az egyes foglalkozások nyelvei, azaz a **szaknyelvek**, amelyeket a használói csoport és a használati színtér alapján lehet definiálni, pl. *jogászn nyelv*, azaz *jogi/bírósági nyelv*. Csoportnyelvek nem csak a közös szakma, hanem bármilyen tevékenység vagy identitás alapján formálódhatnak: a pékek, harangöntők, popzenészek, kábítószeresek, katonák és prostituáltak nyelve mind ebbe a kategóriába sorolható. A **zsargon** olyan csoportnyelv, amely a kívülállók számára nem vagy alig érthető: használata nem elsősorban a közlésre, hanem a csoportazonosság jelzésére, illetve az idegenek kizárására irányul. Zsargon elemek pl. a *rugalmas elszakadás* és az *élő erő* a katonai vagy az *alanyi jogon, bűnsegédi bűnrészes* és a *vélelmezett apa* a jogi nyelvben. A szaknyelv fordulatai mindig és mindenütt túlnőnek a szükségleteken. Az angol végrendeletekben használt *I give, devise, and bequeath* ‘adom, szánom s hagyományozom’ formula megtartásának „szakmai oka” nincs. Nehéz elképzelni Elvis Presleyt, amint tollba mondja elképesztő jogi zsargonban fogalmazott végrendeletét (1977).¹⁰ Az önkényuralmi rezsimek a politika színterein jóval túlterjedő **totalitáriánus zsargon** alakítanak ki: nyelvileg asszimilálják a hétköznapi élet minden területét. Ilyen totalitáriánus zsargon volt a náci Németország, a Német Demokratikus Köztársaság, vagy a Szovjetunió és csatlósállamainak (a „béketábornak”) nyelve, vö. Klemperer (1947, 1989, 1995), Schmitz-Berning (1998), illetve Schmitt (1993), Schroeter (1994), Wolf (2000), valamint Corten (1992), Tóth (1991, 1993, 1999).

Néha „zsargon”-nak neveznek bármely a köznyelvtől elkülönült nyelvváltozatot: a szaknyelveket vagy a bűnözői csoportnyelvet, vagyis az **argót** (tolvajnyelvet).¹¹ Olyan nyelvészeti terminológiai rendszerben, amelyből hiányzik a *szleng* kifejezés (az *argot* terminus francia nyelvészeti jelentésének kettőssége alapján) magyarul is az *argó* szót használják. Talán jobb azonban ezt a gyakorlatot nem követni, és az *argó* terminust kizárólag ‘bűnözői csoportnyelv, tolvajnyelv’ értelemben használni.

A **szleng** (< angol *slang*) műszó a magyar nyelvészeti terminológiában Péter (1980) nyomán jelent meg. Az *argó*, *zsargon*, *jasszn nyelv*, *ifjúsági nyelv*, *nagyvárosi nyelv* stb. szavak használata a *szleng* helyett félrevezető, mert nem „szükségképpen tolvaj, jassz,¹² pesti vagy akár fiatal” az, aki szlenget használ (Péter 1980: 274–275). A *szleng* irodalmához vö. Kis (1997), Fenyvesi & al (1999), Várnai & Kis (2002), illetve http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/hu_slang.htm. A jelenség meghatározása érdekében a *szleng* lényegi és járulékos elemeit szét kell választanunk. Egyrészt: a *szleng* nem csoportnyelv, bár az **általános szleng** mellett létezik csoportnyelvi *szleng*, azaz

¹⁰ “I, Elvis A. Presley, ..., being of sound mind and disposing memory, do hereby make, publish and declare this instrument to be my last will and testament, hereby revoking any and all wills and codicils by me at any time heretofore made...” Az interneten: <http://www.tiersma.com/WILLS/PRESLEY.HTM>.

¹¹ A *zsargon* (*jargon*) a latin *garriō* ‘fecseg’ (hangutánzó) igére vezethető vissza. Az angolban a 14. század óta ismert, francia jövevényszó (< *jargoun* ~ *gargon* ~ *gergon* ‘fecsegés, csicsergés, zagyvaság’). A *jargon* szó a franciában bűnözői csoportnyelv értelemben is előfordul már 1690-ben.

¹² A *jassz* szó eredete homályos, jelentése ‘a városi alvilághoz tartozó (fiatal) ember’. A német tolvajnyelvi *Jasser* ‘szoknyatolvaj’, ‘a Jass nevű kártyajátékot játszó személy’ stb. etimológiák egyike sem meggyőző. A *Jass* ‘téli szoknya’ (osztrák: *Joschi*) a börtönökben viselt ruhadarab is volt.

csoportszlang is (pl. taxis v. kábítószeres szlang), illetve a szlang megválasztása jelezheti a beszélő életkorát, foglalkozását és identitását. Meglepődnénk, ha egy idősebb úrasszony kijelentené, hogy *Ma 5:1-re lealázták a Fradit*, vagy ha egy ifjú vájár azt mondaná valamire, hogy *Szerintem ez a zágson tipikus esete*. Másrészt: a szlang nem **titkos nyelv** (zsargon), bár néha van konspiratív szerepe is, pl. a japán középiskolás lányok szlangje kirekeszt másokat, mert a dolgokat szokatlan kifejezésekkel jelöli, pl. *moē* ‘dögös’, *kui-nige* ‘egy menet után lelépő pasi’ (másfajta szlangban viszont ‘fizetés nélkül lelépő vendég’). Harmadrészt: a szlang nem **vulgáris nyelvváltozat**, azaz nem feltétlenül hanyag, hibás és trágár. A *fekvőrendőr* szó például szlang, de nem hibás vagy obszcén, bár van olyan szlang, amelyik ilyen.¹³ A *vulgarizmus* egyik jelentése durva vagy obszcén nyelv. Feltehetően minden nyelvben vannak durva, „közönséges” szavak, pl. japán *hozaku* ‘dumál, pofázik’, *kutabaru* ‘megdöglik’, *bibiru* ‘berezel’ stb. Vannak továbbá „trágár” szavak, pl. japán *manko* ‘picsa’. Az orosz irodalomban az obszcén nyelven (oroszul *похабный язык* vagy *мам*) írt népmesék, versek stb. sajátos műfajt alkotnak. Nyekraszov és Turgenyev is írtak trágár verseket. A *vulgarizmus* másik értelmében a nyelv legalacsonyabb presztízssű, a köznyelvi norma (nyelvhelyességi) szempontjából hibásnak minősülő elemeire utal (oroszul *посмопечие*), pl. *megmondom én neked az őszintét* stb. A vulgarizmust egyik értelmében sem nevezném „szlang”-nek.

Mi is lenne akkor a *szlang*? Felfogásom szerint tisztán stilisztikai kategória: egyes primér, társadalmilag maradéktalanul elfogadott kifejezések helyettesítése játékos, humoros módon, pl. *ellopott/elsikkasztott vmit* helyett *lenyúlt vmit*, *kellemetlen/nehéz* helyett *húzós*. A szlang lényegi eleme a játék — Kant kifejezésével az önmagáért való kellemes foglalatosság („*Beschäftigung, die für sich selbst angenehm ist*”).¹⁴ A kézenfekvően adódó kifejezések helyett másodlagos választásként használt „kódolt” elemek desifrirozása, felismerése (*anagnózisa*) egyfajta örömforrás — ez a szlang lélektani mechanizmusa.¹⁵ Mint minden játék a szlang is lehet otromba és durva, pl. az *előnéger ~ próbanéger ~ újmagyar ~ nem tegnap barnult le ~ van benne pár vonóhúzás* ‘roma’ kifejezések ízléstelenek, de valamennyi szlang. A szlang egy része bárgyú vagy közhelyszerű, mégis szlangként kategorizáljuk, pl. *ne tudd meg, hogy erre mit mondott; valakinek kapása van* ‘szól egy mobil’, *részemről a fáklyásmenet; bocsika; szenya; oké-zsoké; szevasz-tavas; erről jut eszembe, hátulról teszem be*.

¹³ A szlang szótári definíciói ezt sugallják: „Slang *nachlässige Umgangssprache, bes. im Englischen = Jargon*”, és „*nachlässige, oft fehlerhafte Umgangssprache; Ausdrucksweise bestimmter sozialer und beruflicher Gruppen*” G. Wahrig *Deutsches Wörterbuch*, München: Bertelsmann, 2000, R. Klappenbach & W. Steinitz *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Akademie-Verlag, 1978.

¹⁴ I. Kant *Az ítélőerő kritikája* (Budapest, 1997, 230. oldal).

¹⁵ A játék magyarázza a latin *equus* ‘ló’ helyettesítését a *caballus* ‘gebe’ szó megfelelőivel, pl. francia *cheval*, spanyol *caballo* ‘ló’. Walt Whitman költészetnek tekinti a szlenget, amellyel a sivár szószerintiségen lépünk túl (Slang in America, 1885). Jespersen pedig azt írja, hogy a szlang az elcsépelet szavak elleni harc, játékos teremtés ott, ahol újra nincs is szükség (1925: 149=1964: 134).

Az összes eddig felsorolt csoportnyelvi típusra lehet a **szociolektus** szóval utalni, bár ez a terminus elvileg a szociológiai értelemben vett **osztálydialektust** jelöli. A tiszta „osztálydialektus” azonban igen ritka jelenség. Ross (1956/1959) szerint a társadalom magasabb osztályait jellemzi a választékos (U-nyelvi), az alacsonyabbakat a közönséges (nem U-nyelvi) nyelvhasználat, ehhez a tézishez feltétlenül vö. Buckle (1978):

KÖZÖNSÉGES	VÁLASZTÉKOS	JELENTÉS	KÖZÖNSÉGES	VÁLASZTÉKOS	JELENTÉS
take a bath	have one's bath	fürdik	dinner	lunch	ebéd
cycle	bicycle/bike	bicikli	sick	ill	hányingere van
article	pot	bili	home	house	ház/otthon
preserve	jam	lekvár	radio	wireless	rádió
serviette	table-napkin	szalvéta	toilet-paper	lavatory paper	WC papír
wealthy	rich	gazdag	vegetables	greens	zöldség
jack	knave	bubi	lounge	hall, dining room	hall, ebédlő
cultivated	cultured	kulturált	coach	bus	városi busz

Bár a nyelv tükrözi a társadalmi rétegződést, az egyes társadalmi osztályoknak nincs „nyelvi definíciójuk”. Vannak viszont olyan éles osztálytagozódású beszélőközösségek, amelyekben a beszélők identitását valóban sajátos szókészlet, kiejtés és nyelvtan jelzi. Több indiai nyelvben kimutatható a bráhmín és nem bráhmín kasztok szerint elkülönülő nyelvhasználat, pl. a kb. kétmillió ember által beszélt konkaniban a bráhmín kasztba tartozók a *ta-* és a *ha-*, a nem bráhmínok pedig a *te-* és *he-* tőből képzik a személyes névmás ragozott alakjait, illetve néhány alapvető igének is eltér a tőalakja (Miranda 1978). Az India déli részén és Sri Lankán legalább 60 millió beszélő által használt tamil nyelvet négy típusú variabilitás jellemzi:

- Egyrészt: a nyelvnek kb. hat nagyobb regionális nyelvjárása van.
- Másrészt: sajátos nyelvi eszközök szolgálnak a tiszteletiség és udvariasság jelzésére, pl. a *nīr* ‘Ön’ személyes névmás használata.
- Harmadrészt: a nyelvi megformálás szerint van egy választékos, irodalmi nyelvváltozat és egy kötetlenebb, informálisabb változat (amelyek egymással diglosszikus viszonyban állnak). A tamil választékos és informális változatában eltérnek a nyelvtani alakok (más pl. a helyhatározói eset ragja) és vannak szókészleti és hangtani különbségek is.
- Végül: a variabilitás negyedik dimenziójaként létezik bráhmín (+B) és nem bráhmín (–B) kasztnyelvi, azaz tisztán szociolektális különbség (a bráhmín és a „választékos” alakok tehát nem azonosak).

BRÁHMIN (+B)	NEM BRÁHMIN (-B)	JELENTÉS
<i>'am</i>	<i>vītu</i>	'ház'
<i>tīrtam, jalam</i>	<i>taññīr</i>	'ivóvíz'

VÁLASZTÉKOS (centamiz)	INFORMÁLIS (koṭuntamiz)
<i>vāruṅka!</i> 'jöjjél'	<i>vaṅkō</i> (+B), <i>vāṅka</i> (-B)
<i>varukirīrka!</i> 'jösz'	<i>varrē!</i> (+B), <i>varrīrka</i> (-B)

Végezetül szólni kell a csoportnyelvek egy különös típusáról, az **etnolektusokról**, vagyis az egyes etnikai csoportok által használt kontaktusváltozatokról. Etnolektus például az amerikai fekete bőrű beszélők által használt afroamerikai angol (Ebonics, African American Vernacular English) vagy a Puerto Ricó-ból betelepült New York-iak nyelvét (Zentella 1997, 2000). Az *ethnolect* ~ *ethnic dialect* szó általában hiányzik a nyelvészeti szakszótárakból és tankönyvekből, míg a *contact variety* 'kontaktusváltozat' létező terminus. A *contact variety* nem ugyanaz, mint a *contact language*, A *kontaktusnyelv* szót a pidzsinek, kreolok és a kevert nyelvek összefoglaló nevéként használjuk. Az etnolektus kétnyelvű közösségekben jön létre, a két nyelv közötti interferencia révén formálódik, de fennmarad akkor is, ha a közösség már alapvetően egynyelvűvé válik. Az etnolektus létezése tehát legfeljebb történeti kialakulásában függ össze a „tökéletlen kétnyelvűséggel” és az interferenciával. A domináns nyelvváltozat és az etnolektus „tisztá” megjelenési formái között **etnolektális kontinuumot** alkotó, átmeneti változatok vannak.

Tekintsük a *Hiberno-English* 'írországi angol, hibernoangol' etnolektus esetét. Az írek zöme nem beszél írül: a nemzeti nyelvváltozat tehát az angol nyelv ír etnolektusa.¹⁶ Mindazonáltal az iskolázott beszélők írásban, sőt egyes formális beszédhelyzetekben is a sztenderd brit angol normájához igazodnak, azaz a hibernoangol elemeket redukálják. Ez esetenként olyan mértékű is lehet, hogy csak a kiejtés jelzi a beszélő ír identitását.¹⁷

¹⁶ A szakirodalomból vö. Kallen (1994, 1997, 2000), Henry (1957, 1958), Barry (1981), Dolan (1998), <http://www.uni-essen.de/~lan300/atlas/IERC.htm>, és <http://www.hiberno-english.com/archive.php>.

¹⁷ Az „íres” akcentus ismérve pl. az /l/ veláris („dark”) változatának hiánya, a /t / és /θ/ egybeesése dentális vagy alveoláris zárhangban, a *boil* szó kettőshangzójának a sztenderd brit *bile*-hoz hasonló ejtése, a *dog*, *cross*, *lost* stb. szavakban hosszú magánhangzó ejtése.

A mai iskolázott dublini beszélők¹⁸ kerülnek a *She is after telling him* 'Épp most mondta el neki' (sztenderd *She has just told him*) vagy a *He does be working on Saturdays* 'Dolgozik szombatonként' (sztenderd: *He works on Saturdays*) típusú igeidőhasználatot. Ugyanez érvényes az ún. statív és elvont relációs igék „folyamatos” alakjára, pl. az *I am seeing it* 'Látom' és a *This is belonging to me* 'Ez az enyém' (sztenderd: *I can see it* és *It belongs to me*) furcsa egy értelmiségi szájából. Erősen jelölt, „íres” forma a *Don't be annoying me* 'Ne idegesíts!', de nem az a *Just don't be giving him ideas* 'Te csak ne adjál neki tippeket!'. A brit angol többféle más vernakuláris változatában is létező „íres” szerkezetekkel szemben nagyobb a tolerancia, pl. *He got raging* 'Dühbe gurult' (sztenderd: *He got into a rage*) vagy az állapotjelző perfektívum olyan formái, mint pl. *He has her heart broken* 'Összetörte a szívét' („össze van törve”, sztenderd: *He has broken her heart*),¹⁹ illetve az *I wonder is he back* 'Kiváncsi vagyok, visszajött-e' (sztenderd: *I wonder if/whether he is back*). Az ír etnolektusban az *Is it + <melléknév> + you are ~ he/she is?* mondatséma, pl. *Is it French he is?* 'Francia?' esetében nem fókuszos értelmezés is lehetséges (sztenderd: *Is he French?*). Ez a séma másféle angolokban mindig fókuszos, pl. *Is it deaf you are?* (~ *Are you deaf or something!?*) 'Süket maga vagy mi!?' A szókészletben és frazeológiában is vannak elfogadott, stigmatizált, illetve inkább csak a falusi közösségekben használt elemek. Általában már passzívan sem ismert pl. az *abroad* 'kinn' jelentése (pl. *I left it abroad in the yard* 'Kinn hagytam az udvaron'). Az írországi angolban megőrzött elemek egy része az angolban régen általánosan elterjedt volt: pl. *mitch* 'lóg (iskolából)' és *cog* 'csal, puskázik'. A sztenderd brit angoltól eltérő értelemben használatos kifejezések, pl. *He gave me a turn* 'Megijesztett', *Give me that yoke* 'Add ide azt az izét!', *at the minute* 'most rögtön', *The children went off with themselves* 'A gyerekek egyedül indultak el'. Az angol nyelv ír etnolektusának beszélői jól ismerik a sztenderd brit angolt is, így megnyilatkozásaikban mindig a helyzettől függően (és többé-kevésbé tudatosan) szabályozzák az etnolektális elemek „töménységét”: manapság 100%-os töménységű etnolektus már csak az ír angol szépirodalmi megjelenítéseiben létezik (Sullivan 1980).

Az amerikai angol egyik jelentős változatát, a Mexikóból származó amerikaiak ún. „chicano” etnolektusát a 20 milliónyi chicanónak legalább a kétharmada használja (főként Texas, Új-Mexikó, Arizona, Colorado és Kalifornia államokban). A spanyol egynyelvűség már csak az idősebb korosztályra jellemző. A fiatal nemzedék kétnyelvű és „duplán diglosszikus”: könnyedén váltanak az angol és a spanyol között, illetve a helyzettől és a diskurzus résztvevőitől függően a spanyol két változata – a *pachuco caló*²⁰ és a sztenderd dél-amerikai (mexikói) spanyol, illetve az angol két változata – a

¹⁸ Az alábbiakban a szakirodalomban olvasható állítások értékelésében főként dublini születésű kollégám, Michael Bedlow közléseire támaszkodom.

¹⁹ Ezeknek a nyelvtörténetileg elsődleges formáknak oldalági rokonai a sztenderd *I've got my finger burnt* 'Megégettem az ujjam' vagy *I've got my wallet stolen* 'Ellopták a pénztárcám' típusú szerkezetek.

²⁰ Ez a spanyol szleng (vö. Barker 1950, Ornstein 1971) nem azonos a romák által használt caló nyelvvel.

chicano angol és az általános amerikai angol között.

sztenderd dél-amerikai spanyol	sztenderd amerikai angol
p a c h u c o c a l ó	c h i c a n o a n g o l

Rádióbemondók esetében már Peñalosa (1980, 1981) említi a jelenséget, de ma a chicano amerikaiak egyre növekvő része képes mindkét nyelven belül és a két nyelv között is kódot váltani. A chicano angol leírásai hangsúlyozzák, hogy a spanyol interferencia által befolyásolt angol beszéd jelenségei és a chicano angol nyelvi norma között van ugyan átfedés, de az utóbbi etnikai identitást jelző, stabil változat, nem magyarázható az interferencia alapján (Penfield & Ornstein-Galicia 1985: 16–18). A normák között folytonosság van, vagyis az egyes konkrét megnyilatkozások a pachuco caló és a dél-amerikai spanyol, illetve chicano angol és a sztenderd amerikai angol közötti etnolektális kontinuum skáláján helyezkednek el.

Az etnolektus önálló nyelvvé fejlődhet. Ezt példázza a jiddis, a német zsidók etnolektusából létrejött germán nyelv esete. Már a 13. századi jiddist is önálló nyelvnek tekintik, de a német és a jiddis kapcsolata nem szakadt meg, hiszen az askenázi (németországi) zsidók jiddis–német kétnyelvűek voltak. 1760–1895 között még könyveket is nyomtattak héber betűkkel írt német nyelven: ez az „askenázi német”, amely természetesen nem azonos a jiddissel (Wexler 1981). Mivel a német és a jiddis közel áll egymáshoz, a jiddist sokan még a 20 században is egyszerűen a zsidók által beszélt német nyelvnek vélték és „Jüdisch-Deutsch”-nak vagy a „Jargon”-nak hívták.²¹ A két nyelv kevert kódjainak neve is van: a német elemekkel tűzdelt jiddis neve (jiddisül) *daytshmerish*, a jiddissel fűszerezett németé (németül) *Mauscheln*. A *Mauschel* (< *Mausche* ‘Mózes’) egyben a ‘zsidó’ pejoratív megnevezése, de a *mauscheln* (már Heinénél is) előfordul ‘jiddisül beszél’ jelentésben, vö. Althaus (2002a). A 18. század végétől a zsidó értelmiség nyelvileg is asszimilálódott és a jiddis elemeit főként a német diskurzuson belül, az identitás és szolidaritás jelzéseként használta. Rahel Varnhagen irodalmi szalonjában élt ez a kevert kód, sőt Rahel levelezésében is sok a jiddis elem (pl. *gebenscht, unberufen, mies, Schlemiel, bleib gesund*; Jakobowicz 1992: 51–52). Goethe közvetlenségéről például Rahel így ír: “*Dass er aber so poschet spricht, entzückt mich!*” ‘Imádom, hogy olyan poshetül beszél!’ (jiddis *poshet* < héber *pashut* ‘egyszerűen’).

A szolidaritásjelző *Mauscheln* elemei Sigmund Freud és W. Fliess levelezésében

²¹ A jiddis klasszikus Sholem Aleichem (1859–1916) egyik írásának címe *Vegn zhargon oysleygn* ‘A jiddis helyesírása’ *Di yidishe folksbibliotek* 1888. 474–476. A régi osztrák és német összeírásokban a jiddis beszélők „német”-nek minősültek, vö. Ignotus: *Zsargon Nyugat* 1908/30, 247–256.

még felbukkannak (Masson 1985),²² de az etnolektális színezetű jiddises német ma már talán nem létezik. A mai német jiddisizmusai szlengnek minősülnek, vö. pl. *betucht* ‘gazdag’, *flöten gehen* ‘kádba veszik (idő, pénz), elveszik (vagyon)’, *Gauner* ‘csaló’, *kapores gehen* ‘kimúlik’ (pl. *Nu, die Vase ist kapores/kaputt/flöten gegangen* ‘Na, a vázának már annyi’), *Maloche* ‘güri, meló’, *Maure (Moire)* ‘félelem’, *mies* ‘rossz (kedvü), vacak’, *schäkern* ‘flörtöl’, *Schlamassel (Schlamastik)* ‘kellemetlenség, slamasztika’, *Schmiere stehen* ‘falaz (betörés közben)’, *Schmu* ‘svindli, bunda’, *schmusen* ‘cseveg, „smúzol”’ *Schnorrer* ‘lejmoló, potyaleső’, *schofel* ‘zsugori, hitvány’, *Stuss* ‘nagyképű halandzsa, duma’ (pl. *Was redest du da für einen Stuss!* ‘Micsoda hülyeségeket beszélsz’), *Tinnef* ‘vacak, bővli’, *Zoff* ‘veszekedés’ (vö. Althaus 2002b).

Másrészt viszont az egykor tipikusan jiddis–angol kétnyelvű amerikai zsidók által használt angolt etnolektusnak lehet nevezni, mert sajátos diskurzusszerkezet (Tannen 1981, Schiffrin 1984), szókincs, nyelvtani és kiejtési szabályok (Thomas 1932, Herman & Herman 1943) jellemzik. Néhány példa: *appeal* ‘jótékony célú gyűlés’, *handle* ‘alkudozik’. *Smart, he isn’t* ‘Nem okos’, *Again with my drinking?* ‘Már megint az a bajod, hogy iszom?’ *Alright already!* ‘Hagyd már abba’, *Better you should take care of your family* ‘Inkább a családdal törődnél!’, *By me she is the prettiest* ‘Nekem ő a legcsinosabb’, *Do me something* ‘Tegyél meg nekem valamit’, *Enough with talking* ‘Elég a beszédből!’, *He doesn’t know from nothing* ‘Semmit se ért hozzá’ (jiddis *Er veyst nit fin garnisht*), *He doesn’t know from girls* ‘Nem foglalkozik a lányokkal’, *She is the queen from England* ‘Ő az angol királynő’, *Give a look* ‘Nézd meg!’ (jiddis *Gib a kuk!*), *Go know I never told him* ‘Csak tudd, hogy nem mondtam el neki!’, *We should live so long* ‘Csak megérjük!’ stb. A nyelv irodalmi megjelenítései Israel Zangwill (1864–1926) *The Children of the Ghetto* c. regénye (1892) és színdarabja (1899), illetve Henry Roth (1906–1995) *Call it a Sleep* (1934) c. regénye, vö. Green (1962), Rosten (1968, 1982), Steinmetz (1981, 1986), Bluestein ([1989] 1998).

Az amerikai zsidó etnolektus (vagy „etnolektális színezetű beszéd”) ma is él New Yorkban és a nyugati part zsidó közösségeiben, a „jiddises elemek” használata pedig fajra és vallásra való tekintet nélkül minden a jóféle szlenget kedvelő amerikai közös nyelvkincsévé vált. Az etnolektális lexika egy része a zsidó kultúra elemeire utal a vallástól a konyháig. Ilyenek a *bris* ‘körülmetélés’, *yarmulke* ‘sapka’, *kosher* ‘rituálisan tiszta, kóser’, *mitsve (mitzvah)* ‘erényes cselekedet’, *to sit shive* ‘gyászol’ vagy az ételek nevei, pl. *blints (blintz)*, *bagel*, *gefillte fish*, *latke*, *knish* (az utóbbi a vagina obszécén megnevezéseként is). Mint említettem, igen sok „jiddises” elem átment az etnolektusból

²² Freud németiségét kortársai példaszerűnek ítélték (Goethe Díj, 1930), és a német nyelvhelyesség iránti attitűdjét talán jellemzi az is, hogy Freud (1905) a zsidó viccek természetes médiumát a Mauschelnt – a poén kivételével – veretes irodalmi németre fordítja (Rosenman 1983, Oring 1984). A Fliess-szel való levelezésében azonban Freud nagyon sokszor használ szolidaritásépítő jiddisizmust, pl. *Schnorrer* ‘senkiházi, koldus’ (1897.6.22.), *meschuge* ‘hülye’ (1897.12.3., 29.; 1900.3.23.), *Parnosse* ‘megélhetés’ (1897.12.12.), *Dalles* ‘szegénység’ (1898.6.9.), *Knetscher* ‘ráncok’ (1898.12.5.), *Stuss* ‘értelmetlen duma’ (1898.9.6.), *Shigan* ‘örültség’ (1899.11.9., 1900.3.23.).

az amerikai társalgási nyelvbe, illetve a szlengbe: egyes kifejezéseket talán nem is lehet egyértelműen az „etnolektális szó”, illetve a „szleng szó” címkével minősíteni (Hurvitz 1934, Rothenberg 1943, Feinsilver 1955–56, 1958, 1962, 1966), vö. pl. *How come?* ‘Miért?’, *Big deal!* ‘Nem nagy ügy’, illetve *chutzpah* ‘pofátlanság’, *futz around* ‘lazsál, szarakodik’, *ganef (goneff, gonif)* ‘tolvaj, sunyi alak’, *goy* ‘nem zsidó’, *kibitz(er)* ‘belebeszél, kibic(el)’, *kvetch* ‘nyafog’, *maven* ‘kifinomult ízlésű, specialista’, *mazel tov* ‘jó szerencse’ (*Mazel tov on the new baby!* ‘Gratulálok a babához!’), *mensch (mentsh)* ‘remek ember’, *meshugene(r)* ‘hülye’, *ne(b)bish (nebbich)* ‘csóró, pipogya’, *nosh (nash)* ‘csipeget (étkezések közt), nassol’, *schlemiel* ‘ügyefogyott alak’, *shlump* ‘rosszul öltözött, slampos’, *shnook (schnuck)* ‘könnyen becsapható személy, „madár”’, *shmooze* ‘bájcsevegés’, *s(c)hmaltz* ‘giccs, érzelgősség’, *schnorrer* ‘lejmoló, potyaleső’, *shlemazel (schlimazel)* ‘peches ember’ (jiddis *shlimazl* ‘slamasztika, pech’), *s(c)hlep* ‘hurcol, cipel’, *s(c)htick* ‘(műsor)szám’; „dobás”, „húzás” (tett); ‘stílus’ (*That is not his shtick* ‘Ez nem az ő stílusa’). Az amerikai szlengben élő néhány „jiddises” tabuszó és eufemizmus: a *s(c)hmuck* ‘fasz’ (*putz, shlong, shlump*), illetve a *punse* ‘picsa, punci’, a *tukhes* ‘segg’, vagy a *shtoop (shtup)*, *yentz* ‘megkefél’. Inkább csak az etnolektusban élő szavak: *shikse* ‘nem zsidó nő’ és *sheygets* ‘nem zsidó férfi’, *yente* ‘pletykafészek, nagyszájú (nő)’, *tsatskele* ‘csacska liba’, *amhoretz* ‘faragatlan alak, bunkó’, *mamzer* ‘fattyú, rohadék’, *shtinker* ‘spicli’, *shiker* ‘részeg(es)’ vagy az *utzing* ‘nyaggat(ás)’. A magyar szlengben is él egy sor jiddises elem, mint pl. *X politikus meg a sleppje*, vagy *végigmúzolta az egész estét*, de pl. az *Erre én flau vagyok* ‘Ez nekem gyanús’ inkább csak a magyar nyelv zsidó etnolektusához tartozik.

Hivatkozások

- ALTHAUS, Hans Peter 2002a. *Mauscheln: ein Wort als Waffe*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- ALTHAUS, Hans Peter 2002b. *Zocker, Zoff und Zores: Jiddische Wörter im Deutschen*. München: C. H. Beck.
- ANDROUTSOPOULOS, Jannis K. 1998. *Deutsche Jugendsprache: Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen*. Frankfurt am Main–Berlin: Peter Lang.
- ANDROUTSOPOULOS, Jannis K. & Arno SCHOLZ 1998. *Jugendsprache: langue des jeunes = youth language: linguistische und soziolinguistische Perspektiven*. Frankfurt am Main–New York: P. Lang.
- BACHÁT László 1986. Az ifjúság nyelve. In: Fülei-Szántó Endre szerk. *Norma – átlag – eltérés*. Pécs, 9–22.
- BALASSA József & SIMONYI Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan. Magyar hangtan és alaktan*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- BARKER, George 1950. *Pachuco: An American-Spanish Argot and Its Social Functions in Tucson, Arizona*. Tucson: University of Arizona Press.

- BARRY, M. V. 1981. The southern boundaries of Northern Hiberno-English speech. In: *Aspect of English dialect in Ireland*. Belfast: Queen's University of Belfast, 52–93.
- BLOCH, Bernard 1948. A Set of postulates for phonemic analysis. *Language* 24: 3–46.
- BLUESTEIN, Gene 1989. *English/Yinglish: Yiddish in American Life and Literature*. Athens: The University of Georgia Press, 2. kiadás: University of Nebraska Press, 1998.
- BUCKLE, Richard szerk. 1978. *U and Non-U revisited*. London: Routledge és London: Debrett's Peerage.
- CLYNE, Michael szerk. 1992. *Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- CORTEN, IRINA H. 1992. *Vocabulary of Soviet Society and Culture*. Durham & London: Duke University Press.
- DEME László 1955. Az irodalmi nyelv hangállománya és a nyelvjárások. In: Pais Dezső szerk. *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 27–81.
- DOLAN, Terence Patrick 1998. *A Dictionary of Hiberno-English*. Dublin: Gill & Macmillan.
- FEINSILVER, Lillian M. 1955–56. Yiddish and American English. *Chicago Jewish Forum* 14: 71–76.
- FEINSILVER, Lillian M. 1958. Like Influences from Yiddish and Pennsylvania German. *American Speech* 33: 231–233.
- FEINSILVER, Lillian M. 1962. Yiddish Idioms in American English. *American Speech* 37: 200–206.
- FEINSILVER, Lillian M. 1966. 'Who needs it?' *American Speech* 41: 270–273.
- FENYVESI Anna, KIS Tamás & VÁRNAI Judit Szilvia szerk. 1999. *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth.
- FREUD, Sigmund 1905. *Der Witz und seine Beziehung zum Umbewußten*. Wien: F. Deuticke, Frankfurt: Fischer, (1940) 1999.
- GREEN, Eugene 1962. *Yiddish and English in Detroit: A Survey and Analysis of Reciprocal Influences in Bilinguals' Pronunciation, Grammar, and Vocabulary*. Ann Arbor: University of Michigan Diss.
- GYARMATHI Sámuel 1794. *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. Kolozsvár: Hochmeister [MTA Könyvtár 520. 755].
- HALLIDAY, Michael A. K. 1964. The Users and Uses of Language. In: M. A. K. Halliday, A. McIntosh & P. Strevens *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. [= 4. fejezet] London: Longman; repr. in: J. A. Fishman szerk. *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton, 1968, 139–169.
- HAMILTON, Heidi E. szerk. 1999. *Language and Communication in Old Age*. New York: Garland.
- HENRY, P. L. 1957. *An Anglo-Irish Dialect of North Roscommon*. Zürich: Aschmann and Scheller.
- HENRY, P. L. 1958. *A Linguistic Survey of Ireland: Preliminary Report*. *Lochlann* 53–208.
- HERMAN, Lewis & M. S. HERMAN 1943. "The Yiddish Dialect". In: *Foreign Dialects. A Manual for Actors, Directors and Writers*. New York: Theatre Arts Books, 392–415.
- HUMMERT, Mary Lee & al. szerk. 1994. *Interpersonal Communication in Older Adulthood*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- HURVITS, M. 1934. Yidishe oysdruckn in amerikaner english [Jiddis kifejezések az amerikai angolban]. *YIVO-bleter* 6: 187–188.

- HÜLLEN, Werner & Frederike KLIPPEL szerk. 2002. *Heilige und profane Sprachen. Die Anfänge des Fremdsprachenunterrichts im westlichen Europa. Holy and Profane Languages. The beginnings of foreign language teaching in Western Europe.* Wiesbaden: Harrassowitz.
- IMRE Samu szerk. 1979. *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. Nyelvtudományi Értekezések 100. sz.*
- JAKOBOWICZ, Rachel 1992. *Jews and Gentiles: Anti-Semitism and Jewish Assimilation in German Literary Life in the Early 19th Century.* Bern: Peter Lang.
- JESPERSEN, Otto 1925. *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View.* Oslo: Aschehoug (egyidejűleg: Leipzig: Otto Harrassowitz, Paris: Champion, London: Williams & Norgate); Bloomington: Indiana University Press, 1964 [a 2. kiadás: London: Allen & Unwin, 1946 lenyomata]; a szlengről szóló fejezet (1964: 134–148) magyar ford. Csató Péter, in: Fenyvesi & al. szerk. 1999. *Mi a szleng?* Debrecen: Kossuth, 203–212.
- KALLEN, Jeffrey L. 1994. English in Ireland. In: Robert Burchfield szerk. *The Cambridge History of the English Language. V.* Cambridge University Press, 148–196.
- KALLEN, Jeffrey L. 1997. *Focus on Ireland (Varieties of English Around the World, 21).* Amsterdam–Philadelphia: Benjamins.
- KALLEN, Jeffrey L. 2000. Two languages, two borders, one island: some linguistic and political borders in Ireland. *International Journal of the Sociology of Language* 145: 1–28.
- KÁROLY Sándor 1961. Az irodalmi nyelv, köznyelv, írott nyelv elnevezésekről. *Magyar Nyelvőr* 85: 385–398.
- KIS Tamás szerk. 1997. *A szlengkutatás útjai és lehetőségei.* Debrecen: Kossuth.
- KISS Jenő 1980. Megjegyzések a regionális köznyelvi kutatásokról. *Magyar Nyelv* 76: 187–195.
- KISS Jenő 1995. A regionális köznyelviség mint kutatási probléma. *Magyar Nyelv* 91: 1–9.
- KLEMPERER, Victor 1947. *LTI. Notizbuch eines Philologen.* Berlin: Aufbau Verlag; Leipzig: Reklam, 1975, 3. kiadás; magyarul: *A Harmadik Birodalom nyelve.* ford. Lukáts János, Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- KLEMPERER, Victor 1989. *Curriculum vitae. Erinnerungen eines Philologen. 1881–1918.* 2 kötet, Walter Nowojcki szerk., Berlin: Aufbau Verlag, 1996.
- KLEMPERER, Victor 1995. *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten: Tagebücher 1933–1941, 1942–1945.* 8 kötet, Walter Nowojcki szerk., Berlin: Aufbau Verlag 1998–99. *I will Bear Witness: A Diary of the Nazi Years 1933–1941, 1942–1945.* 2 kötet, ford. Martin Chalmers; Random House.
- KONTRA Miklós & SALY Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris Kiadó.
- MASSON, Jeffrey Moussaieff ford. 1985. *The Complete Letters of Sigmund Freud and Wilhelm Fliess, 1887–1904.* Cambridge, MA: Belknap Press of the Harvard University Press [német kiadás: *Briefe an Wilhelm Fliess, 1887–1904.* Frankfurt am Main: S. Fischer, 1986, 1999].
- MATIJEVICS Lajos 1972. *A vajdasági magyar diáknyelv.* Újvidék.
- MIRANDA, Rocky V. 1978. Caste, Dialect, Religion and Dialect Differentiation in the

- Konkani Area. *International Journal of the Sociology of Language* 16: 77–92.
- MOEHLE-VIEREGGE, Linda 1997. *Jugendsprache: the slang of German youth*. New York: P. Lang.
- NEULAND, Eva 2003. *Jugendsprache. Eine Einführung*. Stuttgart: A. Francke.
- ORING, Elliott 1984. *The Jokes of Sigmund Freud: A Study in Humor and Jewish Identity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press; Northvale, NJ: Jason Aronson, 1997.
- ORNSTEIN, Jacob 1971. Language Varieties along the U. S. /Mexican Border. In: Perren & Trim szerk. *Applications of Linguistics: Selected Papers of the Second International Congress of Applied Linguistics*. Cambridge University Press, 349–362.
- PEÑALOSA, Fernando 1980. *Chicano Sociolinguistics – A Brief Introduction*. Rowley: Newbury House & Long Beach: California State University.
- PEÑALOSA, Fernando 1981. *Introduction to the Sociology of Language*. Rowley: Newbury House.
- PENFIELD, Joyce & Jacob ORNSTEIN–GALICIA 1985. *Chicano English An Ethnic Contact Dialect*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins.
- PÉTER Mihály 1980. Szleng és költői nyelvhasználat. *Magyar Nyelvőr* 104: 273–281; repr. in: Fenyvesi Anna, Kis Tamás, Várnai Judit Szilvia szerk. *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth, 13–22.
- ROSENMAN, Stanley 1983. Self in Psychoanalysis: The German Language in Jewish Identity. *Journal of Psychohistory* 11: 9–42.
- ROSS, Alan S. C. 1956/1959. U and non-U: An Essay in Sociological Linguistics. [Ross 1954-es Linguistic Class-Indicators in Present-Day English. *Neuphilologische Mitteilungen* (1954) 55 jav. változata] in: Nancy Mitford szerk. *Noblesse Oblige: An enquiry into the identifiable characteristics of the English aristocracy*. New York: Harper és Harmondsworth: Penguin, 9–32.
- ROSTEN, Leo 1968. *The Joy of Yiddish*. New York: Simon & Schuster.
- ROSTEN, Leo 1982. *Hooray for Yiddish*. London: Elm Tree.
- ROTHENBERG, Julius G. 1943. Some American Idioms from the Yiddish. *American Speech* 18: 43–48.
- SALMASIUS, Robert 1749. *Kompendiöses Handlexikon der unter den Herren Purschen auf Universitäten gebräuchlichsten Kunstwörter*. Erfurt.
- SCHIFFRIN, Deborah 1984. Jewish argument as sociability. *Language in Society* 13: 311–335.
- SCHLOBINSKI, Peter, Gaby KOHL, Irmgard LUDEWIGT 1993. *Jugendsprache: Fiktion und Wirklichkeit*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- SCHLOBINSKI, Peter & Niels-Christian HEINS szerk. 1998. *Jugendliche und “ihre” Sprache: Sprachregister, Jugendkulturen und Wertesysteme; empirische Studien*. Opladen-Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- SCHMITT, Dieter 1993. *Doktrin und Sprache in der ehemaligen DDR bis 1989: eine politikwissenschaftliche Analyse unter Berücksichtigung sprachwissenschaftlicher Gesichtspunkte*. Frankfurt am Main–New York: P. Lang.
- SCHMITZ-BERNING, Cornelia 1998. *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin: Walter de Gruyter.
- SCHROETER, Sabina 1994. *Die Sprache der DDR im Spiegel ihrer Literatur: Studien zum DDR-typischen Wortschatz*. Berlin–New York: de Gruyter.
- STEINMETZ, Sol 1981. Jewish English in the United States. *American Speech* 56: 3–16.
- STEINMETZ, Sol 1986. *Yiddish and English: A Century of Yiddish in America*. University of Alabama Press.

- SULLIVAN, J. P. 1980. The validity of literary dialect: Evidence form the theatrical portrayal of Hiberno-English forms. *Language in Society* 9: 195–219.
- TANNEN, Deborah 1981. New York Jewish Conversational Style. *International Journal of the Sociology of Language* 30: 133–149.
- THOMAS, C. K. 1932. Jewish Dialect and New York Dialect. *American Speech* 7: 321–326 és [uo. (1933) 8: 78–79 R. Sonkin megjegyzései].
- TÓTH Szergej 1991. A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. *AETAS* [Szeged] 1: 5–37.
- TÓTH Szergej 1993. *A diktatúra nyelve – a nyelv diktatúrája*. Szeged: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola (kézirat).
- TÓTH Szergej 1999. *Nyelvhasználat egy totalitárius rendszerben. (Nyelvszociológiai megközelítés)*. Ph. D. értekezés. ELTE, Budapest.
- VÁRNAI Judit Szilvia & KIS Tamás szerk. 2002. *A szlengkutató III éve*. Debrecen: Kossuth.
- [VERSEGHY Ferenc & al.] 1826. *Lexicon terminorum technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv. Próba képen készítették némelly magyarnyelvszeretők*. Buda [az Egyetemi Könyvtár „Ha 6053” jelzetű példánya alapján idézve].
- WEXLER, Paul 1981. Ashkenazic German (1760–1895). *International Journal of the Sociology of Language* 30: 119–130.
- WOLF, Birgit 2000. *Sprache in der DDR: ein Wörterbuch*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- ZENTELLA, Ana C. 1997. *Growing up Bilingual: Puerto Rican children in New York*. Oxford: Blackwell.
- ZENTELLA, Ana C. 2000. Puerto Ricans in the US: Confronting the linguistic repercussions of colonialism. In: Sandra Lee McKay and Sau-ling Cynthia Wong szerk. *New immigrants in the United States: Background for second language educators*. Cambridge University Press, 137–164.
- ZILÁHI Lajos 1978. A regionális köznyelv fogalma a nyelvtudományi szakirodalomban. *Magyar Nyelv* 74: 333–338.